

azt gondolták, hogy soha senki nem fog rájönni. Vagy hogy olyan szemszög-
b l vizsgálják dolgokat, ahonnan még senki sem vizsgálta ket. Ez az, ami
újra és újra visszavisz a könyvtárba, és arra késztet, hogy gondolkozzam, gon-
dolkozzam és gondolkozzam.

Barry Commoner munkája utolsó fázisáról beszél, amikor csak le kell
írnia a dolgokat, vagy el kell adnia egy közönség el tt:

Néhány munka nagyon nehéz abból a szempontból, hogy világos állítaso-
kat kell megfogalmaznod. Például az egyik könyvemben írtam egy fejezetet
a termodinamikáról a laikus olvasók számára. Ha jól emlékszem, tizenötször
írtuk át, Ez volt a legnehezebb írás, amit valaha készítettem, mert a témát na-
gyon nehéz hétköznapi laikus megfogalmazásban tálni. És ez lett az egyik
olyan munkám, amire a legbüszkébb vagyok. Jó néhány mérnök mondta ne-
kem, hogy a könyvb l most el ször értették meg világosan a termodinami-
kát. Szóval ennek nagyon örülök. Imádok megmagyarázni dolgokat. Ugyan-
így beszélni is. Sokat beszélek. És tényleg nagyon élvezem, ha látom, hogy
közönség figyel, és érti, amit mondok.

Még egy dolog jellemz a kreatív munkára, ez pedig az, hogy sosincs
vége. Más szóval, mindenki, akit meginterjűvoltunk, azt mondta, hogy
egyaránt igaz az, hogy pályájuk minden percében dolgoztak, és az is,
hogy egész életükben egy napot sem dolgoztak. A rendkívül nehéz fel-
adatokban való legmélyebb elmerülést is szórakozásként élték meg, üdít
és játékos kalandként.

Könny ajakbiggyesztve fogadni ezt a hozzáállást, a kiváltságosok el -
jogának tekinteni a kreatív egyének bels szabadságát. Míg többségünk
unalmas munkákkal veszik, nekik megadatott a luxus, hogy azt csinál-
ják, amit szeretnek, nem is tudván, vajon az munka-e vagy játék. Ebben
lehet némi igazság. Am ennél sokkal fontosabb véleményem szerint a
kreatív személyek által közvetített üzenet: Ön is azzal töltheti az életét,
amit szeret. Elvégre interjúalanyaink többsége nem született gazdagnak;
sokuk szerény körülmények között nt fel, és megküzdött azért, hogy
olyan karriert építsen, amely lehet vé tette számára, hogy továbbkutassa
azt, ami érdekelte. Ha az a szerencse nem is adatik meg nekünk, hogy
egy új kémiai elemet fedezzünk fel, vagy egy nagyszerű regényt írjunk,
a kreatív folyamat önmagáért való szeretete mindenki számára elérhet .
Nehéz ennél gazdagabb életet elképzelni.

Az alkotás áramlat-élménye

A kreatív személyek között szárnos különbséget találunk, egy dologban
azonban egyformák: Mindegyikük imádja, amit csinál. Nem a hírnév
megszerzésének reménye vagy a pénz hajtja ket; sokkal inkább az, hogy
azt a munkát végzik, amit élveznek. Jacob Rabinow így magyarázza: "Az
ember a saját szórakozására talál fel dolgokat, s nem azzal a nekibuzdu-
lással, hogy »Mib l lehet sok pénzt kaszálni?« Noha kemény világban
élünk, s a pénz fontos dolog. De ha választanom kell aközött, amit szíve-
sen csinállok, és aközött, amib l pénzem lesz, akkor inkább az el bbit vá-
lasztom." Emelkedettebben, ám ugyanezt fejtja ki az író Naguib Mahfouz:
"Jobban imádom a munkámat, mint azt, ami aztán létrejön. A munka
iránti odaadásom a következményekt l független." Ugyanezeket az érzel-
meket találtuk minden interjúban.

Ebben az a rendkívüli, hogy bárkivel beszélgettünk is, legyen az mér-
nökök, vegyész, író, zenész, üzletember, társadalomreformer, történész,
építész, szociológus vagy orvos, abban mind egyetértettek, hogy azért
csinálják azt, amit csinálnak, mert szeretik. Azonban nem mindenki van
így ezzel, tehát lehet, hogy embereink esetében nem is az számít, amit
csinálnak, hanem az, ahogy csinálják. Mérnöknek vagy ácsnak lenni ön-
magában még nem örömteli dolog, csupán akkor, ha egy bizonyos mó-
don végezzük. Valamiféle jutalomnak kell éreznünk, hogy önmagáért
akarjuk m velni. Mi lehet a titka, hogy egyszer dolgokat önmagukban
jutalmazó dolgokká varázsoljunk?

Kreativitásra programozva

Ha megkérjük az embereket, hogy egy listáról válasszák ki a legjobb meghatározást arra, amit a számukra legnagyobb élvezetet jelent tevés. kenység közben - legyen az olvasás, hegymászás, sakkozás vagy bármi más - éreznek, a leggyakoribb válasz a "valami új dolgot hozok létre vagy fedezek fel": Els re talán furcsának t nik, hogy táncosok, sziklamászók és zeneszerz k mind egyetértenek abban, hogy legörömtelibb élményeik a felfedezés folyamatához hasonlíthatók.. Azonban ha egy kicsit jobban belegondolunk, kell hogy legyenek olyan emberek, akiknek maga a fel. fedezés nyújtja a legnagyobb örömet.

Hogy érthet vé váljon ennek a logikája, próbáljunk ki egy egyszer gondolatkísérletet.. Tegyük fel, hogy próbálunk építeni egy olyan lényt, egy mesterséges életformát, amely a legnagyobb eséllyel marad életben egy komplex és kiismerhetetlen környezetben, mint amilyen például a Föld. Szeretnénk ebbe a lénybe egy olyan szerkezetet építeni, amely képes a legtöbb váratlan veszéllyel megbirkózni, és annyi felmerül lehet séget kihasználni, amennyit csak lehet. Hogyan fognánk hozzá? Bizonyára egy olyan, alapvet en konzervatív szerkezetet hoznánk létre, amely múltbéli tapasztalatait figyelembe véve mindig a lehet legjobb megoldást adja mindenre, és energiájával takarékoskodva a "járt utat járatanért el ne hagyj" elv alapján igyekszik mindig ezeket alkalmazni..

A legjobb persze az lenne, ha egyik-másik példányban lenne egy olyan szabályozórendszer, amely pozitív visszajelzést ad minden egyes alkalommal,, amikor felfedeznek valamit, új ötletük támad vagy szokatlan módon viselkednek, még akkor is, ha annak akkor rögtön nem látják semmi hasznát. Különösen fontos biztosítani, hogy a szervezet ne csak a hasznos felfedezésekért kapjon meger sítést, máskülönben alulmarad a jöv vel folytatott küzdelemben. Egyetlen földi alkotó sem képes ugyanis el re látni, milyen helyzetekkel találják majd szembe magukat az új szervezetekb l kialakuló fajok holnap, jöv re vagy a következ évtizedben. A legjobb program tehát minden alkalommal jó érzéssel tölti el a szervezetet, amikor valami újat fedez fel, a felfedezés aktuális hasznosságától függetlenül.. A mi fajunkkal is valami ilyesmi történhetett az evolúció során.

Véletlen mutációk révén egyes emberekben olyan idegrendszer fejl - dött ki, amelyben az újdonság felfedezése az agy örömközpontjait ingerli,

Ahogy egyesek számára a szex nyújtja a legnagyobb élvezetet, másoknak pedig az evés, úgy kell hogy legyenek olyanok is, akiknek az újdonságok jelentik a gyönyör séget. Lehetséges, hogy azok a gyerekek, akik kíváncsibb voltak a többieknel, több kockázatot vállaltak, így esetleg korábban haltak meg, mint közönyös társaik, de az is lehetséges, hogy azok a közösségek, amelyek megbecsülték a köztük él kíváncsi gyerekeket, óvták, jutalmazták ket, lehet vé téve, hogy feln jenek és gyerekeik legyenek, sikeresebbek lettek azoknál,, amelyek nem tör dtek potenciálisan kreatív társaikkal..

Ha ez igaz, akkor olyan sök leszármazottai vagyunk, akik felismerték az újdonság jelent ségét, vigyáztak azokra, akik lubickoltak kreativitásukban, és igyekeztek tanulni is t lük.. Mivel voltak köztük olyanok, akik szerettek új dolgokat felfedezni vagy kitalálni, jobban fel voltak készülve a túlélésüket veszélyeztet váratlan körülményekre. Így bennünk is megvan az a hajlam, hogy élvezettel tegyük, amit teszünk,, feltéve, hogy újszer módon csinálhatjuk, és hogy közben valami újat fedezhetünk fel vagy alkothatunk.. A kreativitás ezért annyira örömteli, bármely tartományon belül jelenik is meg. Ezért mondta többek között Brenda Milner is: "Azt mondanám, hogy nem vagyok részrehajló annak eldöntésében, hogy mi fontos és nagy jelent ség , mert minden új felfedezés, még egy aprócska felfedezés is izgalmas a felfedezés pillanatában:"

De ez az éremnek csak az egyik oldala. Van még egy er , ami motivál bennünket, primitívebb és er sebb, mint az alkotás vágya: ez pedig az entrópia kényszere. Ez szintén az evolúció által génjeinkbe épített túlélési mechanizmus. Akkor nyújt örömet, amikor kényelemben helyezük magunkat, amikor pihenünk, és energiaráfordítás nélkül is jól tudjuk érezni magunkat. Ha nem lenne ez a beépített szabályozónk, addig hajszolnánk magunkat, hogy energiaraktárainkat, zsírkészletünket és idegi energiáinkat kimerítve tehetetlen é válnánk a váratlan helyzetekkel szemben, és elpusztulnánk..

Ezért olyan er s a késztetés, hogy amikor csak tehetjük, pihenjünk, hogy összekuporodjunk a kanapén. Mivel ez a konzervatív késztetés ennyire er s, a "szabadid " a legtöbb ember számára azt jelenti, hogy kikapcsolhatjuk magunkat, üresbe lehet tenni az agyunkat.. Ha semmilyen küls elvárás nem merül fel, az entrópia közbelép, és amennyiben nem fogjuk fel, mi történik, hatalmába keríti testünket és szellemünket.. Mondhatni két ellentétes, agyunkba programozott parancs sor közt el -

dünk: a lehet legkisebb erő feszítésre és a kreativitásra felszólító készlete között ingadozva.

A legtöbb egyénben láthatóan az entrópia van fölényben, és inkább jobban szeretik a kényelmet, mint a felfedezés kihívásait. Néhányan, például azok, akik ebben a könyvben elmesélik az élettörténetüket, érzékenyebbek a felfedezés nyújtotta örömeire. De mindannyian érzékenyek. Valószínűleg mindkét jutalmazási formára; az energia megérzése és konstruktív felhasználására való hajlam egyaránt örökségünk része. Hogy melyik kerekedik felül, az nem pusztán genetikai felépítésünkkel, hanem feltehetően korai tapasztalatainktól is függ. Mindazonáltal, ha nincs elég ember, akit a követelményekkel való megküzdés élvezete, a létezés és a cselekvés új módjainak felfedezése motivál, akkor nincs kulturális evolúció, akkor nincsenek fejlődési gondolatok vagy érzelmek. Következésképp fontos megértenünk, hogy az örömteliség miből áll, és hogyan hozza létre a kreativitás.

Mi az örömteliség?

Hogy választ tudjak adni erre a kérdésre, még évekkel ezelőtt elkezdtem olyan embereket tanulmányozni, akik szemmel láthatóan élvezték, amit csináltak, pedig se pénz, se hírnév nem járt érte. Sakkjátékosok, sziklamászók, táncosok és zeneszerzők hétről hétre rengeteg órát szenteltek a szenvedélyüknek. Vajon miért? Beszélgetéseink során világossá vált, hogy motivációjukat az időtöltés közben átélt élmény minősége tartotta fenn. Ez az érzés nem akkor leptem meg őket, amikor pihentek, kábítószert vagy alkoholt fogyasztottak, vagy a fogyasztási javakból részesültek. Sőt, gyakran fájdalmas, kockázatos, nehéz tevékenység közben jelentkezett, amikor az egyénnek kicsivel a képességei felett kellett teljesítenie, és ebben volt egy csipetnyi újdonság és felfedezés. Ezt az optimális élményt *áramlatnak* neveztem el, mivel sok válaszadó egy szinte automatikus, erőfeszítés nélküli, mégis erősen fókuszált tudatállapotként írta le az "amikor minden jól megy" élményét.

A flow-élmény leírása szinte mindenkinél ugyanaz volt, függetlenül attól, hogy az élményt milyen tevékenység hozta létre. Sportolók, művészek, vallási misztikusok, tudósok és egyszer munkás emberek mind nagyon hasonló szavakkal írták le legnagyobb élményeiket. És ezek a leírások

nem nagyon különböztek sem kultúrától, sem nemtől vagy életkortól függetlenül; idős és fiatalok, gazdagok és szegények, férfiak és nők, amerikaiak és japánok látszólag ugyanúgy élnek meg az örömteliséget, bár alighanem nagyon is eltérő dolgokat tesznek az elérése érdekében. Az örömszerző élmények leírásaiban kilenc elem ismétlődött újra és újra:

1. *A célok minden egyes lépésnél tiszták.* Szemben a munkánkban vagy az otthon elforduló hétköznapi történésekkel, ahol gyakran ellentétes elvárásokkal szembesülünk, és céljaink nem tiszták, az áramlat során mindig tudjuk, mit kell tennünk. A zenész tudja, mi a következő hang, a sziklamászó tudja, mi a következő mozdulat. Ha egy munka örömteli, akkor céljai mindig világosak; a sebész pontról pontra tudja, hogyan kell a vágásnak haladnia; a gazdának kész terve van az ültetésről.
2. *Az egyén azonnali visszajelzést kap tevékenységéről.* A dolgok szokásos menetével ellentétben egy áramlat-élmény során tudjuk, milyen a teljesítményünk. A zenész rögtön hallja, hogy megfelelő hangot ütötte-e le. A sziklamászó azonnal rájön, hogy mozdulata helyes volt, mivel még mindig ott függeszkedik, és nem zuhan a völgy mélyére. A sebész látja, hogy a feltárt testüregekben nincs vér, a földműves pedig azt, hogy barázdák szépen sorakoznak egymás mellett.
3. *A követelmények és felkészültségünk egyensúlyban van.* Az áramlat során érezzük, hogy felkészültségünk jól illeszkedik cselekvési lehetőségeinkhez. A hétköznapi életünk során felkészültségünkhöz mérten néha túl nagyok érezzük a kihívást, és ettől frusztráltak és nyugtalanok leszünk. Vagy jóval több lehet séget érzünk magunkban, mint amennyit módunkban áll kifejezni, emiatt unatkozunk. Ha egy sokkal jobb ellenféllel teniszezünk vagy sakkozunk, az frusztrációhoz vezet; ha egy sokkal gyengébbel, az unalomhoz. Egy igazán örömteli játékban a két játékos egyensúlyban van valahol az unalom és a szorongás között. Ugyanez történik, amikor egy munka, egy beszélgetés vagy egy kapcsolat jól alakul.
4. *A tevékenység és a tudat egybeolvad.* Hétköznapi élményeinkre jellemző, hogy szellemünk különvált attól, amit csinálunk. Az órán ülve a diákok látszólag a tanárra figyelnek, de valójában az ebédre vagy az esti randira gondolnak. Az alkalmazott a hétyégre gondol; a takarítást végző anya a gyermeke miatt aggódik; a golfos azzal foglal-

kozik, hogy ütését milyenek találja a barátja. Az áramlat alatt ezzel szemben koncentrációnk arra összpontosul, amit csinálunk.. A követelmények és felkészültségünk szoros megfelelése megköveteli, hogy elménket egy pontra fókuszáljuk, ezt pedig a világos célok és a folyamatosan rendelkezésünkre álló visszajelzések teszik lehetővé.

5. *A zavaró tényezők ki vannak zárva a tudatból.* Az áramlat egy további tipikus velejárója, hogy tudatunkig kizárólag az itt és most lényeges dolgok jutnak el. Ha a zenész játék közben elgondolkodik az egészségén vagy az adóproblémáin, nagy eséllyel hamisan fog játszani. Ha a sebész figyelme elkalandozik a műtét során, a beteg élete veszélybe kerül. Az áramlat a jelenre való intenzív összpontosítás eredménye, amely megszabadít minket azoktól a megszokott féltelmektől, amelyek a mindennapi életünk során depressziót és szorongást okoznak..
6. *Nincs kudarcból való féltelmem.* Az áramlat során túlságosan el vagyunk foglalva ahhoz, hogyakudarcból foglalkozzunk.. Néhány ember a totális kontroll érzéseként írja le; de tulajdonképpen nem irányítunk, mindössze arról van szó, hogy a dolog eszünkbe sem jut. Ha eszünkbe jutna, nem koncentrálnánk teljes mértékben, mivel figyelmünk megszlana a tevékenységünk és a kontroll érzése között. Hogy a kudarc fel sem merül bennünk, ennek az az oka, hogy az áramlat alatt világos, mit kell tennünk, és felkészültségünk potenciálisan megfelel a kihívásnak..
7. *Eltűnik az Én-tudat.* A hétköznapi életben folyamatosan figyeljük, hogy mások mit gondolnak rólunk; készen állunk, hogy megóvjuk magunkat a lehetséges sérelmektől, és azon aggodalmaskodunk, hogy kedvező benyomást tettünk-e másokra. Ez a fajta Én-tudat jellemzően teher a számunkra. Az áramlatban túlságosan belemerülünk abba, amit csinálunk, és nem érünk rá, hogy Énünk védelmével foglalkozzunk.. Ugyanakkor, amikor az áramlatnak vége szakad, általában erősebb Én-tudattal kerülünk ki belőle; tudjuk, hogy sikerült egy nehéz kihívásnak megfelelnünk.. Még úgy is érezhetjük, hogy túlléptünk Énünk határain, és, legalábbis ideiglenesen, egy nagyobb egység részévé váltunk.. A zenész egynek érzi magát a világ harmóniájáéval, a sportoló egyként mozog a csapattal, a regény olvasója néhány órán át egy másik valóságban él. Paradox módon az Én az önmagáról való megfélekedezése révén távolíthat ki.

8. *Az idő érzék torzul.* Az áramlat során általában megfélekedezünk az idővel, és órák múlhatnak el, miközben mindez néhány percnél is csak. Vagy ennek ellenkezője történik: egy másodpercig tartó fordulat számára tízszer olyan hosszúnak tűnik. Más szavakkal, az óra szerinti idő többé nem azonos a megélt idő hosszával; az idő elmúlását aszerint érzékeljük, hogy mit csinálunk éppen.
9. *A tevékenység autotelikusává válik.* Ha mindezek a feltételek fennállnak, bármit is csinálunk éppen, elkezdjük élvezni. Lehet, hogy kezdetben ódzkodom a számítógéptől, és csak azért vagyok hajlandó foglalkozni vele, mert a munkám megköveteli. De ahogya készségeim fejlődnek, és rájövök, hogy mi mindenre jó, elkezdem a használatát önmagáért is élvezni. A tevékenység ezen a ponton autotelikusává válik. Ez a görög szó olyan tevékenységeket utal, amelyek önmagukban jelentik a célt. Bizonyos tevékenységek, mint például a művészet, a zene és a sport általában autotelikusak. Az általuk nyújtott élményen kívül nincs más okunk arra, hogy ezeket a tevékenységeket csináljuk. A legtöbb dolog az életben exotelikus. Nem azért végezzük őket, mert élvezzük, hanem egy külső cél elérése érdekében. Néhány tevékenységre pedig mindkettő jellemző: A hegedőművészt megfizetik a játékáért, a sebész státuszt és szép összeget kap a műtétért, egyúttal élvezik is, amit csinálnak.. Sok szempontból az a boldog élet titka, hogy rájövünk, hogyan tudjuk a lehető legtöbb áramlat-élményt kapni a sok-sok elvégzendő feladatból. Ha a munka és a család autotelikusává válik, akkor semmit sem mulasztunk el az életben, és mindent, amit csinálunk, érdemes lesz önmagáért csinálni..

Az áramlat feltételei a kreativitásban

A kreativitáshoz hozzátartozik az újdonság létrehozása. Az új megalkotásával együtt járó felfedezés folyamata, úgy tűnik, az egyik legörömtelibb tevékenység, amelyet ember végezhet. Interjúalanyaink beszámolóiban, annak leírásakor, mit éreznek tevékenységük közben, valójában igen könnyű felfedezni az áramlat feltételeit.

Világos célok

Bizonyos körülmények között a kreatív folyamat azzal a c~llal indul: hogy megoldjunk egy problémát, amellyel valaki más sze~bes~tett bennünk,et: vagy amelyet a tartomány jelenlegi helyzete vet ~el.Raad~s~l ~gy feltal~~o számára világos célkjt zést jelenthet bármi, ami nem mukodik olyan JOI, mint amilyen jól m ködhetne. Err l beszél Frank Offner:

O, én imádok problémákat megoldani.. Mindegy, hogy az a kérdés, miért.n:ffi m ködik a mosogatógép, miért nem m ködik az autó, vagy hogy mikent m ködik az ideg. Most azon dolgozom, hogy megértsem, miként m ködnek a sz rsejtek, és ah... ez annyira érdekes. Nem érdekel" hogy milyen ~ro~lé-máról van szó. Ha meg tudom oldani, akkor nagyon élvezem. Problémákat megoldani, ugye, nagyon jó szórakozás? Nem ez az, ami érdekes az életb.en? Különösen akkor, ha az emberek állítanak valamit, és te öt perc alatt beblzo-nyítod, hogy húsz éve tévedésben élnek:

Más esetekben a cél megjelenhet a tartomány egy problémájaként is - tudásbeli hézagként, tények közötti ellentmondásként, valamely meg-hökkent eredményként. Itt az a cél, hogy a látszólagos ellentmondások kibékítésével újra összhangot teremtsünk a rendszerben. Viktor Weisskopf ennek a folyamatnak az élvezetér l beszél:

Nos, a tudományban, természetesen, amikor megérték valamit, tudod, egY új felfedezést - nem feltétlenül szükséges, hogy a sajátom legyen -, mondJ~k, valaki másnak a felfedezését, azt mondom magamban: "Aha, most meger-tettem olyan természetes folyamatokat, amiket korábban nem", és ez a fel-ismerés öröme.

A zenében ez a darab jelentésének felismerése. Hogy mir l szól, mi a zene-szerz mondanivalója, szépség vagy önkifejezés, esetleg vállalásos érzések meg-ilyenek.

A m vészek számára nem ilyen könny megtalálni tevékenységük célját. Tulajdonképpen minél kreatívabb a problé~a, an~ál kev~sbé ;i-lágos, hogy mit kellene tenni. A tartományban a leg~elentosebb változást generáló felkutatott problémák megfoghata~lanságuk révén egybe~ azok is, amelyekben nehéz élvezettel dolgozni. Az ilyen esetekben. a kreatív sze-mélynek valahogy ki kell dolgoznia egy tudattalan mechamzmust, amely megmondja, hogy mit kell tennie. A költ Faludy György általában ad-

dig nem kezd el írni, amíg egy "hang" nem mondja, gyakran az éjszaka kell s közepén, hogy "György, eljött az írás ideje". Bánatosan teszi hozzá: "Ez a hang tudja a számomat, de én nem tudom az övéf" Ezt a hangot régebben Múzsának hívták. De lehet látomás is, mint Robertson Davies esetében:

Az ember állandóan ír, állandóan fantáziál. A saját munkámban gyak-ran észreveszem, bár nem tudom, hogy ez mennyire igaz mások munkájára, hog~ ha megragad egy ötlet, akkor az addig nem hagy nyugton, amíg alapo-sa~ at nem gondoltam. Ez nem azt jelenti, hogy az egész történet megjelenik elottem, ?a~yon gyakran ez csak egy kép, ami valahogy fontos, és el kell gondolkodm rajta. Nos, sok-sok évvel ezel tt felt nt, hogy amikor nem valami konkrét dolgon gondolkozom, folyton ugyanaz a kép ugrik be: az utca, ahol születtem, egy kis faluban, Ontarióban. És a hóban két fiút láttam, az egyik egy hógolyót dobott a másik felé.

Akik olvasták Robertson Davies m veit, ebben a képben ráismerhet-nek a híres Deptford-trilógia els kötetének, a *Fifth Businessnek* a nyitó-jelenetére. A könyv megírása során az író tulajdonképpen azt próbálta f~~g~ngyöl~teni~it ez az érzelmekkel és nosztalgiával telített kép a jö-vorol magában reJtett. A feladat annak kiderítése volt, hogy milyen kö-vetkezményekkel járt annak a hógolyónak az elhajítása. Ha Davies racio-náli~a.nv~giggondolta volna, hogy könyve err l fog szólni, valószínű leg b~~ahs celnak t~rtotta volna, ami nem éri meg az id - és energiaráfor-dit,ast.Szerencsere azonban a céllátomásként jelentkezett, rejtélyes hívó szoként, ~mi arra ösztökélte, hogy kövesse. A Múzsza nagyon gyakran így kommunikál - akár egy sötét üvegen keresztül. Nagyon jól van ez így, mert ha a m vész oldalát nem furdalná a kíváncsiság, soha nem merész-kedne felderítetlen területre.

Jó tudni, hogy milyen ügyesek vagyunk

~ játékokat úgy tervezik, hogy követhessük az eredményünket, és tud-J~~, hogy állunk. A legtöbb tevékenységnél kapunk valamilyen informá-Clota teljesítményünkr,l: A keresked ellen rzi a napi forgalmát, a futó-szalagnál dolgozó gyári munkás tudja, hogy hány termék került ki a keze alól, illetve ha ilyen visszajelzésekre nincs lehet ség, a f nők bármikor megmondhatja nekünk, hogy mennyire tart jó munkaer nek minket..

A m vész, a tudós és a feltaláló azonban nagyon más rugóra m ködik. Hogyan lehetnek biztosak abban, hogy nemcsak pazarolják napról napra az idejüket, hanem valóban letesznek valamit az asztalra?

Ez tényleg nehéz probléma. Sok m vész azért adja fel, mert egyszerűen túl gyötrelmes arra várnia, hogy a kritikusok vagy a galériák felfigyeljenek rá, és ítéletet mondjanak festményeir l. A tudományos kutatók elsodrónak a tiszta tudománytól, mert nem bírják elviselni a hosszú bizonytalan periódusokat, amíg eredményeiket bírálók és szerkesztők értékelik. Hogyan tapasztalhatják meg mégis az áramlatot a teljesítményükre kapott küls információk nélkül?

Az egyik lehetséges válasz, hogy azok az egyének fognak folyamatosan kreatív munkát végezni, akiknek sikerül bels vé tenni a terület döntési kritériumait olyan szinten, hogy önmaguknak adjanak visszajelzést, anélkül hogy a szakértők véleményére várnának. Az a költ fogja folyamatosan élvezni a versírást, aki minden egyes sorról tudja, mennyire jó, minden egyes szóról tudja, vajon helyesen választotta-e. Az a tudós fogja élvezni a munkáját, aki érzi, hogy milyen egy jó kísérlet, és aki értékeli, ha egy kísérletet jól futtat le, vagy ha egy beszámolót világosan ír meg. Akkor nem kell októberig várnia, hogy lássa, rajta van-e a neve a Nobel-díjasok listáján.

Sok kreatív tudós mondja, hogy köztük és kevésbé kreatív társaik között az a különbség, hogy el tudják választani a rossz ötleteket a jóktól, és így ötleteik nem sokáig futnak vakvágányon. Persze mindenkinek van rossz és jó ötlete egyaránt. Egyesek azonban nem tudják ezeket megkülönböztetni egymástól addig, amíg nem lesz túl kés , és már túl sok idő és energiát fektettek egy meg nem térül megérzésbe. Ez a másik módja annak, hogy visszajelzést adjon az egyén önmagának: el re tudnia kell, mi az, ami megvalósítható, mi az, ami m ködni fog, hogy ne kelljen egy rossz döntés következményeit viselnie. Linus Pauling hatvanadik születésnapján egy diák megkérdezte t le: "Dr. Pauling, mit kell tennünk azért, hogy jó ötleteink legyenek?" Pauling ezt válaszolta: "Legyen sok ötleted, és vedd el a rosszakat." Természetesen ahhoz, hogy az egyén ezt meg tudja tenni, nagyon pontos képet kell alkotnia arról, hogy milyen a tartomány, hogy a terület szerint mi számít "jónak" és "rossznak":

A követelmények és a felkészültségünk közötti egyensúly

A kreatív problémák nem adják meg könnyen magukat. Ahhoz, hogy valami örömteli legyen, nehéznek kell lennie, és persze természetesen definíciója értelmében az is. Sosem könnyű sz z földre lépni, ismeretlen területre merészkedni. Kezdetben a nehézségek szinte legy zhetetlenek t nek. Nézzük, hogyan írjale a folyamatnak ezt avonását Freeman Dyson:

Nos, azt hiszem, nem hallgathatom el, hogy ez egyfajta küzdelem. Mindig er t kell vennem magamon, hogy írjak, és hogy keményebben dolgozzak egy tudományos kérdésen. El ször csak vér, verejték és könnyek vannak. És rettetesen nehéz nekilátni. Azt hiszem, a legtöbb író szembesül ezzel a problémával. Úgy értem, ez a munka része. Lehet, hogy az els oldal egy hét megfeszített munkádba kerül. Ez tényleg vér, könnyek és verejték, és nincs más, amivel leírhatnám. Er t kell venni magadon, hogy nyomjad és nyomjad, és nyomjad, abban reménykedve, hogy valami jó fog kisülni bel le. És ezen a folyamaton végig kell menned, mielőtt elkezd igazán beindulni, és enélkül az er lködés és hajtás nélkül valószínűleg semmi sem történne. Szóval, azt hiszem, ez az, ami megkülönbözteti attól, amikor csak úgy jól érzed magad - amikor már valóban az áramló fázisban vagy, akkor jól érzed magad, de valamiféle korláton túl kell lépned, hogy eljuss oda. Ezért mondom, hogy tudattalan, mert igazából nem tudod, hogy jutsz-e valamire, vagy sem. Ebben a szakaszban minden mer kínzásnak t nik.

A kreatív személy sem mentes a mindannyiunk genetikai örökségében hordozott két program konfliktusától. Ahogy Dyson is tisztában van vele, még a legkreatívabb egyének is le kell küzdenie az entrópia korlátait. Lehetetlen elérni valami igazán újat és értékeset anélkül, hogy megküzdeneink érte. Nem csak a versenysportokban igaz az, hogy nincsen siker könnyek nélkül. Minél kevésbé jól definiált egy probléma, annál nagyobb falat a kreatív ember számára, hiszen annál nehezebb fogást találnia rajta. Barry Commoner mutat rá:

Szeretek olyan dolgokat csinálni, amikkel mások nem foglalkoznak. Milyenek ezek? Általában nehéz és fontos dolgok, és az emberek visszarettennek t lük. Többnyire van elképzelésem arról, hogy a dolgok hogyan alakulnak. A problémák gyökere érdekel, és elég jól meg tudom ítélni, hogy mi merre tart, hogy mi fontos, és mi nem. Nagyon keményen küzdök azért, hogy élvonalbeli problémákkal foglalkozzak. Gyakran oly messzire szaladok, hogy a többiek nehezen viselik el, de nem baj.

Ahhoz, hogy az ilyen problémákkal megbirkózzon, a kreatív személynek egy sor olyan személyiségvonással kell rendelkeznie, amely felfedezésre és kemény munkára sarkallja, beleértve az arra való képességet is, hogy elsajátítsa a tartomány szabályait és a terület ítéleteit. Commoner utalást tesz egy másik, a kreatív emberek által kifejlesztett készségre is: személyes megközelítést, bels modellt alakítanak ki, ami lehet vé teszi, hogy a problémát kezelhet kontextusba helyezték. Ugyanezt a gondolatot fejezi ki Linus Pauling:

Az egyik dolog, amit ilyenkor kitalálok, azt hiszem, az, hogy ötleteket teszek át egyik tudásterületre a másikba. És gyakran mondom, hogy nem gondolom, hogy okosabb lennék sok más tudósnál, de talán többet gondolkozom a problémákon. Van egy kép a fejemben, valamiféle általános elmélet a világegyetemről, amit az évtizedek során építettem fel magamban. Ha egy cikket olvasok vagy egy előadást hallgatok, vagy valami más módon kapok egy adag tudományos információt, felteszem magamnak a kérdést: "Hogyan illeszkedik ez abba a képbe, amit én alkottam a világról?" és ha nem illik bele, megkérdem: "Miért nem illik bele?"

A kreatív egyének által kifejlesztett stratégiák nem mindig sikeresek. Kockázatot vállalnak, és a kockázat tudvaleg legidőnként kudarccal jár. Ha a követelmények túlságosan megnek a személy számára ahhoz, hogy megbirkózzon velük, az öröm helyett belopódzik a frusztráció érzése - legalábbis egy időre. John Reeddel azután vettük fel az interjút, hogy a Citicorp elvérzett a tőzsdén; részvényei szinte egyik napról a másikra óriásit veszítettek az értékükből. Reed ostorozta magát amiatt, hogy nem látta előre azokat az együttjárásokat, amelyek a veszteséget okozták. Ennek eredményeképpen akkor úgy érezte, hogy a munkája részben örömtelenné vált. Ami korábban szinte magától ment, kemény munkává vált; kényszerítette kellett magát arra, hogy inkább könyvel, mint épít és vezet legyen; és az elsajátítandó új készség addig ismeretlen önfegyelmet követelt meg tőle.

A tevékenység és a tudat egybeolvadása

Jól illeszked követelmények esetén ugyanakkor a kreatív folyamat nekilődül, és a tevékenységben való feloldódás során átmenetileg minden más gond feledésbe merül. Lássuk megint Dysont, mit mond a kezdeti nehézségek után feltör érzéseiről:

Amikor írok, mindig azon kapom magam, hogy tényleg az ujjaim végzik a feladatot, és nem az agyam. Az írás valahogy átveszi az irányítást. És persze ugyanez történik az egyenletekkel. Nem igazán gondolkodsz azon, hogy mit írj. Csak firkálsz, az egyenletek mutatják az utat, mintha egy épületet kellene megtervezned. Kell hogy legyen valamilyen elképzelésed a fejezetről, amit meg akarsz írni, vagy az elméletről, amit bizonyítani fogsz, vagy bármiről. Aztán össze kell állítanod a dolgot szavakból vagy jelekből, amiből éppen lehet, de ha nincs világos elképzelésed róla, akkor nem fog kisülni belőle semmi jó. A trükk az, hogy a két végén egyszerre kell elkezdni a munkát, középen majd úgyis összetalálkoznak, mint amikor hidat építünk. Akárhogy is, azt hiszem, én így gondolkodom. Szóval az első megoldás némileg véletlenszerű, nem is tudod, hogyan jutott eszedbe. Csak úgy jön, borotválkozás vagy sétálgatás közben, aztán neki kell ülnöd és ténylegesen kidolgoznod, és ez az igazán nehéz munka. És ez leginkább arról szól, hogy a darabokat összeillesztve meg kell állapítanod, hogy mi m ködik, és mi nem.

Barry Commoner hasonló szavakkal írja le az írás közben megjelenő flow-élmény szinte automatikus jellegét. A tudat és a tevékenység összeolvadásának érzését a tinta és a gondolatok áramlásának képzeletbeli képen keresztül fejezi ki:

Ezzel a tollal írok [mellényzsebéből előhúz egy töltött tollat, és felmutatja]. És világosan látom, hogy gondolkodó- és írói képességem egyúttal a tinta áramlásán is múlik. Legjobban saját gondolataim áramlását élvezem, és azt, ahogy leírom őket. Sosem írok golyóstollal, mert abból nem folyik tinta. Ezért használok töltött tollat. Mégpedig kizárólag olyat, ami nagyon jó.

Az író, Richard Stem klasszikus leírását adja annak, hogy milyen érzés beleveszni az írás folyamatába, és érezni, hogy abban a saját maga által kitalált, különleges világban mennyire helyes minden, amit tesz:

Amikor a legjobbat hozod ki magadból, nem gondolkodsz azon, hogy ez hogyan visz el té a világban. Nem. A karaktereidre, a szituációra, a könyv formájára, az előbukkanó szavakra koncentrálsz. És ezek formájára. Elveszítetted a... szóval ezen a ponton nincs sehol az éned. Nincs versengés. Az egész... nem is tudom, azt hiszem az a jó szó rá, hogy *tiszta*. Tudod, hogy ez így jó. Nem arról van szó, hogy minden körülmények között m köd képes, vagy hogy van valami értelme, hanem hogy itt és most, ide épp ez kell. Ebben a történetben. Itt a helye. Ennek az embernek, ennek a személynek épp erre van szüksége.

A zavaró tényezők kirekesztése

A kreatív személyeknek tulajdonított furcsa jellemvonások közül sok Valójában csak a figyelem összpontosítását van hivatva fenntartani, hogy elmerülhessenek a kreatív folyamatban. A figyelem elterelése megszakítja az áramlatot, és órákba telhet, míg a munkához szükséges szellemi béke helyreáll. Minél embert próbálóbb egy feladat, annál nehezebb feloldódni benne, és annál könnyebben terelődik el a figyelem. A tudósnak, aki egy megfejthetetlen problémán dolgozik, el kell szakadnia a "normális" világtól, és képzeletében testetlen szimbólumok az egyik pillanatban látható, a másikban láthatatlan világot kell bejárnia. A hétköznapi valóság kemény világának bármiféle benyomulása egy pillanat alatt eltüntetheti ezt a világot. Ez az oka annak, hogy Freeman Dyson "elrejt zik" a könyvtárban, mikor ír, és ezért zárta el magát Marcel Proust egy ablaktalan, parafával szigetelt szobába, amikor leült megírni az *Elt nt id nyomában* című művét. Imbolygó képzeletének fonálát a legkisebb zaj is megszakíthatta.

Komolyabb egészségügyi, családi vagy pénzügyi problémák annyira lefoglalhatják az ember gondolatait, hogy munkájának nem képes elegendő figyelmet szentelni. Ilyenkor az apály hosszú időszaka következhet, írói válság, kiégés, amely akár egy alkotói pálya végét is jelentheti. Az ilyen típusú zavaró tényezőkkel beszél Jacob Rabinow:

A gondoktól mentes élet a legfontosabb - hogy ne legyen semmilyen egészségügyi probléma vagy betegség a családban, ami lekötne a gondolataidat. Vagy anyagi nehézségek, amikor nem tudod, hogy miből fogod kifizetni a számláidat. Vagy valami baj agyerekekkel, drogproblémák vagy akármilyen. Bizony, jó dolog, ha nem nehezedik a válladra felelősség. Nem arról van szó, hogy a munkád iránt ne tartoznál felelősséggel, hanem arról, hogy nem nyomasztanak egyéb dolgok. A súlyosan beteg emberek ritkán lesz feltaláló. Túlságosan lekötik őket a problémáik, túl sok a bajuk.

Sok interjúalanyunk volt hálás a házastársának, amiért az ki tudta zárni pontosan az ilyen zavaró tényezőket. Ez különösen a férfiakra volt igaz; a nők néha megemlítették, hogy ők is örültek volna egy feleségnek, aki megóvja őket a munkára való összpontosítást megnehezítő problémáktól.

Megfeledezni önmagunkról, az időről és a környezetről

Amikor a zavaró tényezőket kiiktattuk, és fennáll az áramlat minden egyéb feltétele, a kreatív folyamat az áramlat minden dimenzióját magára ölti. A költő Mark Strand beszél erről:

Hát, tökéletesen benne vagy a munkában, elveszted az időérzéked, teljesen feloldódsz, elmerülsz abban, amit csinálsz, és mintha lebegnél a megcsillanó lehetőségek között. Ha ez túlságosan felerősödik, akkor a túl nagy izgalom miatt felállsz. Nem tudod folytatni a munkát, és a végét se látod, mert folyton megelődöd saját magad. A lényeg, hogy annyira ... de annyira *telít dsz*, hogy nincs se jövő, se múlt, csak egy kiterjesztett jelen, amit, huh, hogy is mondjam, megpróbálsz értelemmel felruházni. Majd ízekre szedni, aztán újra összerakni. Anélkül, hogy túlzottan odafigyelnél, milyen szavakat használsz. Magasabb szintre hozod az értelmezést. Ez nem egyszerűen alapkommunikáció, mindennapi kommunikáció; ez *totális* kommunikáció. Amikor dolgozol valamin, és jól végzed a dolgot, akkor úgy érzed, hogy amit elmondasz, azt másképp nem is lehetne elmondani.

Strand pontosan ragadja meg a kiterjesztett jelenben való áramlás érzetét, valamint azt a mindent elsöprő érzést, hogy az ember az egyetlen helyes módon, az éppen megfelelő dolgot csinálja. Ez valószínűleg nem gyakran történik meg, de amikor megtörténik, szépsége minden kemény munkát igazol.

A kreativitás mint autotelikus élmény

Mindaz visszavezet ahhoz, amiről a fejezet elején beszélünk, és ahhoz a megfigyeléshez, hogy a munka öröme az összes válaszadó a munkáért kapott mindenféle külső jutalmazás elé helyezte. A többséghez hasonlóan a pszichológus Donald Campbell is félreérthetetlen tanácsot ad a saját területére lépő fiataloknak:

Azt mondanám: "Ne menj tudományos pályára, ha a pénz érdekel. Ne menj tudományos pályára, ha nem tudod élvezni akkor is, ha nem leszel híres. Hagyd, hogy a hírnév olyasvalami legyen, amit kegyesen fogadsz, ha elnyered, de győzd meg róla, hogy olyan pályáról van szó, amit élvezni tudsz. Ehhez belső motiváció kell. És próbáld olyan feltételeket teremteni, amelyek lehetővé teszik, hogy akkor is tudj dolgozni a téged belülről.

motiváló kérdéseken, ha azok mások számára nem izgalmasak. Próbáld a környezetet úgy alakítani, hogy belül akkor is örömet szerezzen a munka, amikor szorít az idő!

A tudósok munkájuk autotelikus voltát gyakran egyfajta derék jellemezik, mely az igazság és a szépség kereséséből származik. Valójában, amit leírunk, az a felfedezés, a problémamegoldás élvezete, az afölött érzett öröm, hogy képesek egy megfigyelt összefüggést egyszer és elegáns formába önteni. Vagyis nem egy rejtélyes és kimondhatatlan külső cél jár jutalmazó értékkel, hanem a tudományos tevékenység maga. A kutatás a lényeg, nem a megszerzett tudás. Ez a különbségtétel bizonyos mértékben természetesen félrevezet, hiszen az alkalmi sikerek hiánya a tudós kedvét szegné. De ami a tudományt belső legjutalmazó érték véte, az a valószínű mindennapi foglalatzkodás, nem a ritka siker. A Nobel-díjas fizikus, Subrahmanyan Chandrasekhar saját motivációját a következőképp írja le:

Két dolog van, amit az emberek általában nem tudnak rólam. Soha nem dolgoztam olyan területen, ami bármilyen értelemben felkapott lett volna. Ez az egyik dolog. A másik dolog pedig: Mindig olyan területen dolgoztam, amely, legalábbis, amikor én foglalkoztam vele, senkit sem érdekelt.

A siker kétértelmű szó. Siker a külvilág szemében? Vagy siker önmagad számára? És ha a külvilág szemében sikernek minősül valami, akkor azt hogyan értékeled? Az ilyen siker általában irreleváns, hibás és célját tévesztett. Akkor mit mondhatunk róla? Kívülről nézve elmondhatod, hogy sikeres vagyok, mert írnak a munkám bizonyos aspektusairól. De ez a dolog külső megítélése. És nekem fogalmam sincs arról, hogy ezt az ítéletet hogyan értékelhetném.

A siker nem tartozik a motivációs ím közé. Mert a siker a kudarcra áll szemben. De az ember életének egyetlen említésre méltó erőfeszítése sem siker, és nem is kudarc. Mi az, hogy siker? Van egy probléma, amit meg akarsz oldani. Nos, ha megoldod, akkor ez bizonyos korlátozott értelemben siker. De ez lehet egy triviális probléma. Szóval a siker megítélése olyan dolog, amit soha semmilyen értelemben nem vettem komolyan.

Nos, ezek az emberek, úgy tényleg meggyőzték saját tanácsaikat. Egyiküket sem a pénz vagy a hírnév hajtotta. Néhányan találmányaiknak és könyveiknek köszönhetően kényelmes jólétet tudtak teremteni, de ezért egyikük sem érezte magát szerencsésnek. Ha szerencsésnek tartottak magukat, annak oka az volt, hogy olyan munkáért fizették őket, melyet nagy élvezettel végeztek, ráadásul azt érezhették, hogy amit tettek, azzal

részben az emberiséget segítik. Tényleg szerencsésnek érezheti magát az olyan ember, aki szavakkal tudja igazolni élete tetteit, mint például C. Van Woodward, aki arról beszél, miért foglalkozik történelemmel:

Érdekel, kielégülési lehet ség. Elérni valamit, amit fontosnak tartasz. Ennek tudata vagy motivációja nélkül szerintem az élet elég unalmas és céltalan lenne, és az ilyen életben én nem kérnék. Csak élni bele a világba úgy, hogy egyáltalán semmi értelme sincs annak, amit csinálsz - nos, ennél kétségbeesettebb helyzetet elképzelni sem tudnék.

Áramlat és boldogság

Milyen összefüggés van az áramlat és a boldogság között? Ez egy nagyon érdekes és kényes kérdés. Először könnyen arra a következtetésre juthatnánk, hogy kettő ugyanaz. A kapcsolat azonban ennél tulajdonképpen valamivel bonyolultabb. Először is az áramlat alatt általában nem érezzük magunkat boldognak - annál az egyszerű oknál fogva, hogy az áramlat során csak azt érezzük, ami a tevékenység szempontjából releváns. A boldogság zavaró tényező. Az írásban a merült költő vagy az egyenletein dolgozó tudós nem boldog, amíg gondolatmenetét követi, semmi esetre sem.

Csak azután tudjuk átadni magunkat a boldogság érzésének, hogy kiküszöböljük az áramlat-állapotból, egy-egy szakasz végén vagy azokban a pillanatokban, amikor elkalandozik a figyelmünk. És persze van, amikor az alkotóra rátör a boldogság, a megelégedettség érzése, a vers elkészülte vagy az elmélet bizonyítása után. Hosszú távon minél többször éljük át az áramlatot a hétköznapi életben, annál nagyobb eséllyel leszünk boldogok. Ez az az állapotban, amikor is múlik, hogy az áramlat-élmény milyen tevékenység eredménye. Sajnos sokan érzik úgy, hogy csak olyan követelményeknek tudnak megfelelni, mint az erőszak, a szerencsejáték, a szexpartnernek változtatása vagy a drogok. Persze ezek is lehetnek örömteli dolgok, azonban ezek az érzéki áramlat-élmények nem adódnak össze, és nem hozzák meg a boldogságot az elégedettség és a boldogság érzésével. Az öröm nem vezet kreativitáshoz, de hamar függőséggé alakulhat - az entrópia melegágyává.

Az áramlat és a boldogság közötti összefüggés tehát attól függ, hogy az áramlat mennyire komplex tevékenység eredménye, hogy mennyire vezet új követelményekhez, és ezáltal személyes és kulturális kitalálásokhoz. Ebből azt a következtetést vonhatnánk le, hogy minden interjú-

alanyunk boldog, mert élvezzi a munkáját, ami mindenképpen komplex. A helyzetet azonban több tényező bonyolítja tovább. Mi történik például, ha valaki harminc éven keresztül élvezte, hogy fizikus lehet, ám munkája eredménye egy több millió embert elpusztító nukleáris eszköz? Mit érezt volna Jonas Salk, ha vakcináját életek megmentése helyett biológiai fegyverként használják? A mai világban ezek semmiképpen sem lényegtelen kérdések, hiszen felvetik annak lehetőséget, hogy az áramlat-élményt nyújtó komplex tevékenységek akár hosszan tartó boldogtalanságot is okozhatnak. Mindent együttvéve azonban sokkal könnyebb boldognak lenni, ha az ember addigi élete örömteli volt.

Az áramlat és a tudat evolúciója

Az emberek sok mindennek tudnak örülni: testi örömeiknek, hatalomnak, hírnévnek és az anyagi javaknak. Egyesek sörsüvegeket gyűjtenek, néhányan pedig még azt is élvezik, ha maguknak vagy másoknak fájdalmat okozhatnak. Annak ellenére, hogy mindenki másképp jut hozzá, az átélt boldogságérzés szinte mindannyunknál ugyanolyan. Arról lenne szó, hogy mindenféle örömet érdemes kipróbálnunk?

Két és fél évezrede Plátón azt írta, hogy a társadalom legfontosabb feladata megtanítani a fiatalokat arra, hogy a helyes dolgokban leljenek örömet. Plátón már a maga idejében is konzervatívnak számított, azaz igazsághatározott elképzelése volt arról, hogy mik azok a "megfelelő dolgok", amelyeknek a fiatalok örülhetnek. Mára túlonként kifinomulttá váltunk ahhoz, hogy határozott véleményünk legyen ebben a kérdésben. Ugyanakkor azzal valószínűleg egyetértünk, hogy jobban éreznénk magunkat, ha gyerekeink jobban élveznék az együttműködést az érdekszűrésnél; az olvasást a lopásnál, a sakkot a kockázásnál; a túrázást a tévénézésnél. Másképpen szólva, akármilyen relativisztikusak és toleránsak lettünk is, elvárásaink továbbra is vannak. És nagyon is azt szeretnénk, ha a következő generáció is ugyanezeket tartaná fontosnak. Sokan sejtjük továbbá, hogy a következő generáció csak abban az esetben fogja megérteni az általunk értékesnek tartott dolgokat, ha azok többé-kevésbé örömet jelentenek számára.

A gond az, hogy könnyebb örömeinket lelteni olyan dolgokban, amelyek eleve könnyebbek; olyan tevékenységekben, mint a szex és az érdeklődés.

Amelyek már programozva vannak a génjeinkbe. Idegrendszerünkben megkülönböztetett szerepe van a vadászatnak, a halászatnak, az evésnek és a szaporodásnak. Ugyancsak könnyű élvezni a pénz felhalmozását, új földrészek felfedezését, új területek meghódítását, illetve nagyszerű paloták, templomok vagy sírok megépítését, mert ezek összhangban vannak a fiziológiai felépítésünk által meghatározott élettudati túlélési stratégiáinkkal. Jóval nehezebb megtanulni élvezni azokat a dolgokat, amelyek evolúciónk során csak nemrég fedeztek fel, például matematikusként vagy tudósként egy szimbolikus rendszert megkövetelni, költészettel vagy zeneszerzéssel foglalkozni, és ezek révén a világról és magunkról új dolgokat tanulni.

Sok gyerek nem fél abban a hitben, hogy a futballisták és a rockzenészek boldogok, és irigylik a szórakoztatóipar sztárjainak - elképzeléseik szerint - mesés életét. Ha megkérdezzük tőlük, mik szeretnének lenni, ha felnőnének, legtöbbször a sportot vagy a szórakoztatóipart választanák. Csak jóval később jönnek rá, ha egyáltalán rájönnek, hogy ezeknek az életeknek a csillogása közönséges ámitás, és hozzájuk hasonlónak lenni minden, csak nem boldogság.

Sem a szülő, sem az iskola nem túl hatékony abban, hogy rávegye a fiatalokat a helyes dolgok élvezetére. Az ostoba modellekkel megbolondított felnőttek ezt gyakran csak még tetézik azzal, hogy a komoly feladatokat unalmasnak és nehéznek látatják, a komolytalanokat pedig izgalmasnak és könnyűnek. Az iskola legtöbbször képtelen megtanítani, mennyire izgalmas, milyen megigézően szép lehet a tudomány vagy a matematika; megmerevedett irodalmat vagy történelmet tanítanak, a felfedezésizgalmát semmibe véve.

A kreatív egyének ebből a szempontból példaértékű életet élnek. Rávilágítanak arra, hogy mennyire érdekes és élvezetes a komplex szimbolikus tevékenység. Átküzdötték magukat a közöny mocsaras vidékén és az érdektelenség sivatagán, és szüleik, valamint néhány látnoki képességű tanár segítségével az ismert világon túl találták magukat. A kultúra útján ívé váltak, a jövő férfijai és női számára követendő modellé - ha lesz egyáltalán jövő. Az emberi tudat az példájukat követve léphet túl a múlt korlátain, a gének és a kultúrák által agyunkban elrehozott programokon. Gyerekeink vagy az gyerekeik talán több örömet lelnek majd a versírásban és tételek bizonyításában, mint a passzív szórakozásban. E kreatív egyéneknek az élete a biztosíték rá, hogy ez nem lehetetlen.

